

ISSN 2249-510X

**A Peer Reviewed and Refereed Journal of
Kashmiri Literature and Language
Department of Kashmiri
University of Kashmir**

چھا گد رن ژھا یې روزانو

شادر رمضان

تلخیص

احمد بٹواری چھ دوں عقیدن تے فلسفن میں اکر تھو تجربہ بناؤ تھو پیش کران یُس ڈرامائی صورت حال پڑا تو تھو پرن والیں قاری لیں دید مان دکش تے رقصل منظر انان چھ۔ شاید چھ امہ قبیلگ شعر کا شر صوفی شاعری مژگوڑیک تجربہ۔ کانہہ تلہ سوال زسانو بیشتر صوفی شاعر و چھ شاسترو دوست۔ تھو معنہ سوو تھے خوبصورت اظہارتہ چھ۔ جوابن چھمم عرض زسانہ کا شری صوفی شاعری مژگھنے اسلامی تصوف تے شو شاسترا کھا کس عستار ضم، رل یا میں اکر تھو پیش کو رمٹ۔ بلکہ پنس پنس مخصوص دا یس تے حدود مژر۔

کلیدی الفاظ: عقیدن، فلسفن، میں، ڈرامائی صورت حال، قاری، صوفی شاعر، شاستر۔

پنس لو کچارس مژر ییلہ ییلہ تے زانہہ پے ریڈ یو کشمیر سری نگر پیٹھ مہتاب بیگمہ تے تیندہن
دھر با جن ہند مدریہ تے گز زونہ لیپہ مژرا حمد بٹواری سند
ثرتے اکھم بڈ مہرائی

ڙڙايوڪ سانه آنگاني

ٻاٽھ بوزان اوُس، خبر کياز اوُس ميون اندرم وجود و لسن س يوان، ته ميانين اچھين ديد مان اوُس اکھ تيٺھ شنيهه و دتلان، يُس زينهه احمد بُوا رک سند مور هد اوُس، هينهه اوُس زينهه ميانهه تخلی آگهي هندسه تخلیقی شعور، يُس اچھو کھورو ٻاوان باوان اوُس، شادا . . . ڦٿه ون شعر. پننس كالج دورس (1976-1979) منزاوس مئ تقریب ٻڌو دوه اسلام آباد اُس پڻھ کول گام بسہ منز احمد بُوا رک سند نے دادس گوم بیداد نے چھمم آزار دیکھو

بوُن اتفاق سپدان. مذکور ٻاٽھ گپون دوُل اوُس اکھ پچھه ڏون، يُس رجب اوُن ناو اوُس۔ تِسْرِي درد ٻڌه لپه منز ”من چھمم آزار دیکھو، بوُز تھه آسے اکثر سوارِ اس آنھه ز آنھه ڏتھ خوشی محسوس کران۔ اهڙن انین اچھن گُن ۽ چھتھ ته تِسْرِي درد ٻڌه آواز منز احمد بُوا رک سند مذکور ٻاٽھ بوُز تھه اوُس ميون اندرم ٺاع غمس ته خوشی در ميان اکھ تُوٽھ کيفيت محسوس کران، يو سه کيفيت بيشه شعر ک تفسير آستھ ٻيکه۔

بيم گل پھولان چھ سو شس پر تم گوھان چھ ھردس
سُ دو چھمم نے چگرس سُ چھمم ازار ٻڌن زبس
(شادر رمضان)

کشمیر یونیورسٹی ٻندس کا شریس شعبس منز دا خلہ تھه یيله مئ کا شر صوفی شاعري درسن پر ته
کينهه کال گوھتھ تھم شعبس منز پر ڳاو، مئ آپنهه آدن کالگ احمد بُوا رک شعری کردا رک سه اسر ارک
شيھل وجود ته ديد مان ته رجب ان ٻند ھر ٻه بُوا رک صابن ٻاٽھ تھه پويم ڙتيس۔ اما په زينهه مئ امين کامل
ءسْرِ ترتیب ڏڙمہ ”صوفی شاعري“، ته موئي لال ساقیءسْرِ ترتیب ڏڙمہ ”کا شر صوفی شاعري“، ته تمہ پتھه
محفوظه جان ته آفاق عزيزءسْرِ ترتیب ڏڙمہ ”کليات احمد بُوا رک“، ناوچه شعر سوبرنه سنجيدگي سان پرمئ

باسیو و باقے کا شرہن صوفی شاعری ہنز شاعری پاٹھر احمد بٹواری پسندیدس تھے بالتس تھے متن پھپر، یں
با تھے من رجب انس نش بو زمٹ اوں۔ کامل تھے ساقی سہن ترتیب دڑھن شعر سو بہرن منز چھ امہ
با تگ متن ہتھ کنڈر ج

من دادس گوم بیداد منے کرا آزاد یکھو

خودی بدی مدی نوش کریک بارد یکھو

یں احمد بٹواری پسند تخلیقی معیارتے لسانی مزاں کن تھے غلط چھ تھے امہ با تگ کہن باقے شعرن ہند ہتی
گرتھ تھے شعر زبانی ہند بوز شوز کن تھے صحی پچھنہ باسان۔ امہ شعر ک اصل متن چھ تی پر رجب اوں پران یا
گو ان اوں۔ بو زمٹ کرو شاید تو ہوتھے منے هستہ اتفاق تھے بٹواری صابن شعری کردار تھے پڑاو شاید تھو روی
پیٹھی روحانی تسلیم۔

من دادس گوم بیداد منے چھم آزاد یکھو

ونے بو زم من رو داد من لو تھے ہم بارد یکھو

یتھ کن دعوا باتھ دلیل ضروری چھنے، تھے کن گوڑھ شعر کس گوڑیکس مصر عس دویم مصر عہ معنوی تھے
تجربائی اعتبار ہم نواتھ ہم آہنگ آسُن۔ شعرن منز و تلن وا لس کردارس نہ چھ کا نہہ داد بوزن وول تھے نہ
چھس کا نہہ داد واتن وول۔ توے چھس لس آزاد تھے چھ عام فہم زبانی منز و بد اکھ دیوان

من دادس گوم بیداد منے چھم آزاد یکھو

اتھ آزاد منز کیا ہ چھ خودی، بدی تھے مدی نوش کرس معنہ مفہوم۔ ڈپ کنٹ نہ۔ دا دس چھ علان
دوا۔ ہر گاہ تھے ممکن سپ نہ، تیلہ تھے گوڑھ بیمارس تیتھ کا نہہ در دل آسُن لیں تھے کہنے نے تھے گنہ اعتبار کا نہہ
رفاقتھا کر ہے۔ بقول شاعر

سپر پُن بُن تھے گل درن گوڑھ نہ ہر گز غارس وُن

یا تے گڑھ تھے چار پُن نتے دردِ ج رفاقتھاہ
 کا نہ داد رس نہ آس نے موجود بے چھ احمد بُو آرک سندس شعری کردار س تے اُر پے رفاقت کرن والے
 سُند تلاش تے ونان پھنسے
 و نے بو زم من رو داد من لو تے ہم بار دیکھو
 مذکور شعر مژ ورتاونے آئت داد، بیداد تے رو داد ہو کر اُعذر ک قافیہ چھ احمد بُو آرک سندس حصہ
 ہ شا ر تخلیقی تے لسانی شعورس گواہ تے عستی مذکور شعر بائیتے کیں باقی شعر ن عستی ہم آہنگ، ہم نواتے ہم آواز
 بناؤں تے جواز بناؤ ان۔ مثلاً

کی زا جس پے دردن تی تک نیک مردن
 من ماتھو دنخس گردن پے پھنس بیار دیکھو

دردن، مردن تے گردن ہو کر اُمپر ک قافیہ چھ پڑھ شعر مژ ہ شعاری تے فن کاری سان ورتاونے
 آئت تے ا کس مصر عرس مژ کیا ز تے کتھ کن روز ہے شاعر سُند تخلیقی حصہ شو گل تھ یا غار شاعر ام۔ یو ہے حال
 چھ تمہ بیشتر صوفی شاعری ہند یوسے کلچرل اکادمی یا تمہ نمبر ذا تی سو تھریس پڑھ تر تپ کارو کیٹھ ہا جلد بآزی
 مژ تے کیٹھ ہا پڑ آنس رسم الخطس عستی زان نہ آس نے کن تر تپ د تھ چھاپ کر ہڑھ چھے۔ یتھے ہیو متن پھیر
 چھ عبد الاحمد آزاد ہوں حساس مُحقق س تے نقاد س تے گومت تکھ وہاب کھارس ہوں تخلیقی اعتبار ہ شا ر ذہن
 شاعر متعلق شاید و تاولی مژ

وڈمٹ چھ :

”چونکہ ان پڑھ تھے۔ لوازمات شاعری سے ناواقف۔ لہذا کلام میں جا بجا ادبی خامیاں نظر آتی
 ہیں۔ میرے نزدیک ایسے جذباتی بزرگوں کو علمی بندھنوں میں جکڑ دینا زیادتی ہے۔“ (کشمیری زبان اور
 شاعری۔ جلد ۲)

گلہم کا شیر شاعری ہنزن پاٹون نما پنڈتے اعلیٰ نظم من مژہ شامل ”نے“، نظمہ ہند تخلیق کار احمد بٹواری تے چھ آزاد صابس یا یتہ مشرف تل گومت نتے چھس بُل چک گومت۔ ”نے“، نظم چھے اک تخلیقی فن پاپر یوسفہ ہتی، لسانی تخلیقی میں پراویہ کس تھس اسراری صورت حالس تجربہ بناؤ تھزو انان چھے یس کلہم پاٹھو حضرت مولانا رومی سندھ شعرک تفسیر چھے:
 ڈشواز نے چون حکایت می کند
 و ز جدایی ہا شکایت می کند

(رومی)

”نے“، نظم چھے دراصل گلہم انسانی صورت حاکم سہ آدم و بد اکھ یس انسان پنہ، اصلی آگر نیشنے جدا گوشہ نہ پڑھ از تام و بتراون پتھراون ووت تے انت کالس تام رو ز پنہ اصلس ستراپل رلے با پتھ کر زیثان امی آدم و بد اکھک عبھیون آلوچھ لللہ ہنزر پر درد ہئے کر ز بکھے
 کتھ بوز دے میون میتھہ دیپہ تار
 تے شیخ العالم سندھ شعری کردار ستہ ژون امی عمرک بارن کمرس خم تے بڈھٹھے دژن کر ز بکھے

بار چھم گوب تے تڑاوس

”نے“، نظمہ ہندس اسراری تجربس تھیلیقی کردار سپڑھ کا نہہ سرسری تبصر کرن چھنہ یتھ مقايس مژہ ممکن۔ تمہے با پتھ چھ مشرقی شریا تگ فکری ادراک آسن تھے ضروری تے آدمی داستان کس مرکزی محورس تام و اتیارتھے۔ اتحہ پوت منظرس مژہ چھ اتحہ نظمہ پڑھ میاڑ ہند کی سنجید نقاد پرو فیسر بشر بشیر صابن گوڈے تفصیلی مقالہ لیو کھمٹ یس کشمیری ڈپارٹمنٹ کس انہار ناو رسالس مژہ چھاپ سپد مٹ پتھ۔ اتحہ نظمہ متعلق ونہے ہے اکھ کتھ ضرور ز کامل صابن تے ساقی صابن چھے پر اہم نظم ترتیب دنے ویڑتے با پتھ

اُکر ہے۔ مثلاً یہ نہ دو شوئی سو مبرن مژر چھ امہ نظمہ ہند گود شعر ہتھ کرنے درج
پہ نیپہ نیپہ ستر سوز بوز نو نس سوز نڈھ نیو نس
منہ کے یار بلے تن چھلنو نس چھاؤ نس ستر منس

گود نکہ شعر پڑھ نظمہ ہندس اندس تامت یُس باوکھ کردار و تلان چھ سہ چھ بعضے مذکرتے موٹش
ہاوٹہ آمُت۔ بوز نو نس، ڈھتھ نیو نس، تن چھلنو نس چھ مذکر کردار سند اظہارتہ تیلہ کتھ بیو و اتحم ٹھس
مژر یہ مذکر کردار موٹش یعنے ”چھاؤ نس ستر منس۔ یو ہے حال چھ اتحم نظمہ مژر ہب پڑھ بون تام اُمس باوکھ
مرکزی کردار سند، گہہ مذکرتہ گہہ موٹش۔ تیلہ زن امہ نظمہ ہند باوکھ کردار ہب پڑھ بون تام تھے کرنے
موٹش چھ اتحم کن گھم کا شر صوفی شاعری ہند باوکھ کرچھ بلکہ گھم ہند ستائیں بھگتی شاعری ہند پاٹھی یتھ
گپت تہ ونان چھ۔ اتحہ ہیکہ بائے وجوہاتن سان بینا دی وجہ یتہ اس تھے ز صوفی یاسری شاعری ہند بوز کھ
کردار چھ بہر حال خداے یُس پڑھ حالے مذکر چھ تھے مذکر معشوق محبت کرن ول یازارونن ول بنیو و پانہ
عاشق۔ تی چھ لازم تھے۔

چھس نہ و بتراون تے تی چھنہ کاٹھہ تے باون
ملون چھ نے تے تی چھ تراون تے لکھ چھم مژراون
(شش رنگ: حملن ڈار)

کپیر تھے تی داس ہوئی شاعر تھے چھ موٹش ڈھنھ مذکر محبوس ستر ہمکلام سپدان۔ خبر کامل نہ ساقی
صاہب کیا چھنہ اور گن ظون رو دمُت۔ ووڑ بوز تو گود نکی مصر عک گود تھے پانے ووڑ تو صحی کیا
گڑھ آسُن۔

پہ نیپہ نیپہ ستر سوز بوز نو نس / بوز نا نس
یعنے ”پہ بوز نو نس“، تو (New) نیپہ ستر سوز۔ اتحہ اظہار چھنہ نظمہ ہندس معنی مفہوم سی گھم وجود مس ستر

کا نہہ واٹھ۔ تکیا ز ”نے“ چھے بطور علامت و رتاونے آپرے یتھ نوں پرانس یا زمان و مکان کم سرحدن ستر
بظاہر یا بآطن کا نہہ تعلق چھنے۔ وو نبوزی تو امہ شعر ک اصل متن۔

پئے نیہ ستر سوز بوز ناوس سوزن ڈھنے نس
منے کے یار بلہ تن چھلے ناوس چھاؤس ستر منس

”نے“ چھے انسانی وجود بوج علامتی اظہارت پہ علامتی اظہار چھہ ہیر پڑھ بون تام نظمہ ہندس تخلیقی
اظہار س وقار بخشان۔ نے چھے نیہ ہند سوز بوز تھہ پننس آدن کال کس یاون یاد اشس و دن دھو و لنس
یوان تھے من کہ یار بلہ تن چھلپتھ چھس سہ از لی نور دید مان یوان، یہمہ نور ستر تخلیق آدم تھے تخلیق کا بینات
سپد۔ دپان گا شہ ستر چھہ گاش پڑ بلان تے ساڑ ستر چھہ ساز گرزان۔ احمد بٹا ری سند مذکور شعر چھہ امی
تصویر ک پوت آلو۔ آدم مور چھہ اکھ تھے یتھ ساز و سرور بچ اڈرن چھے۔ توے چھس نیبر مہ نیہ ہند
سوز و لنس ارتھ ڈھنے نوان۔ بیا کھ توجہ طلب کتھ یہ نبظاہر چھے نے پنھہ مچھ آواز مژر بوز و الس
محظوظ کران، اما پور سوچھے دراصل اتح خوش آواز مژر پنھہ ازل لا یک سہ گدرن حال باوان یس ت پچھ
ون کس قد آور را پل سند پڑھ تور کہ چھان سیز لیز ستر کتر انس تے ژور ژ ستر ستح سراخ کرن س تام
صورت حال ویتر اون تے پتھر اون پیو۔ یو ہے گو و سہ آدم و بد اکھ یتھ پس پرد قطرس سو درس نش
ژھنے گوہ ہنگ از لی دود تھے چھہ تھے اشرف الحنوقات لقب پڑا و تھے مجبوری تھے لاجاری ہندس ٹھپس مژر
انسانی وجود ژھن ڈنچ دگ تھے چھے۔ احمد بٹا ری سیز نے تھے چھن گدرن حال باوان یس ژکہ انسان
صورت حاگ آدم و بد اکھ چھہ۔ امہ اعتبار چھہ اتح نظمہ متعلق امین کامل سندس تھھ (صوفی شاعری۔ جلد
۲) بیانس پڑھ نو سر غور کر ان لازمی بنان یتھ مژر سہ نظمہ ہند ہن گوڈ نکین دون شعرن تمہیدی شعرونو ان
چھہ تھے نظمہ ہند ہن اخری دون شعرن تھے چھہ نظمہ نش الگ کلڈ تھے مذکور نظمہ دون حصن مژر بآگران۔ یہمہ
ستر نظمہ ہندس وحدت تاثر س تھے دار و اتان چھہ تھے امکس تمثیلی کردار س تھے۔ امہ نظمہ ہند ہن باقی

شعرن ته چھ متن پھپر، ته متعلق کروپیئے ساتھ کته۔ ونکلن اس کتھ چلان آدم مریس مژ بستھ تمه سوزوگد از چ تپچ تس ازلے آڈرن چھنے۔ شعر زبانی مژ ون توں ”نے“ یا ”رباپه“۔ پھوکھ اویس ته هیوٹن ون، تارگھس ته سازن وہرو سرود۔ بوزن والس لوگ کن تی آ ووجد۔ تھے گن کتھ گنی احمد بٹا رس پندرازنه در باپ پرستان چن و گنیں ہند رومنہ گوڈک شر ون بوڑھ سوز منصور کنن گو وته انا الحق ٿپن تھو چھن سه نور سو ڈرمیک سه پانچ ڙھبپه گومت قطر اوں اچھتے گو و دیوانه دار۔

پندرازنه در باپ نغمہ کران چھی پرستانو

سوز منصور گرزان گن ڈژوم ته گوس دیوانو

پندراز چھ ہندو عقید ک اسطوری دیوتا یا نور ایس امہ عقیدتی تصویر کنی ساز و سر و دک شوقین جنگ بادشاہ چھ ته منصور حلان چھ اسلامی تو ارتھگ اکھ عظیم صوفی تیکو ”بقابالله“ پیٹھ ”اللہ“ ہک اسرار ک مقام سر گر تھ بڑھنے انا الحق“، دون۔ منصور س پتھ چھ په آلوناماوار صوفی حضرت بایزید بسطامی ما عظمہ شانی و تھ ته نمن پتھ چھ عظیم ولی اللہ معین الدین چسمی پاس پانے ٹھاکر نہ بوجودتہ ونان:

من نمی گویم انا الحق یارے گویی بگو

احمد بٹا رس چھ دون عقیدن ته فلسفن میں گر تھ تجربہ بنائی تھ پیش کران یس ڈرامی صورت حال پڑا تو تھ پرن والس قاری یس دیدمان دلکش ته رصل منظر انان چھ۔ شاید چھ امہ قبیلک شعر کا شر صوفی شاعری مژ گوڈنیک تجربہ۔ کانہہ تلہ سوال زسانو بیشتر صوفی شاعر و چھ شاستر و نمیت یتھ معنے سووته خوبصورت اظہارتہ چھ۔ جوابن چھم عرض زسانہ کا شری صوفی شاعری مژ چھنے اسلامی تصوف ته شو شاستر اکھ اکس ستر ضم، رل یا میں گر تھ پیش کو رمٹ۔ بلکہ پنیس پنیس مخصوص دا یس ته حدودس مژ۔ حالانکہ شومت کلن ترہن مکتب خیالن آگم شاستر، پند شاستر، پڑھنیا شاستر ته اسلامی تصوف کلن ترہن ایجادیہ، شہودیہ ته وجودیہ یعنے وحدت الوجودی مکتب خیالن چھ پانچ و انی اکھ اکس ستر خوشگوار رشتہ۔ احمد بٹا رس سند شعری تجربہ چھ ہنا مختلف، لیں شاعر سہنیخی آگی ته لسانی جو ہرس میں گر تھ اکھ

اعلیٰ تخلیقی تجربہ بنان چھ۔ اتحا اعلیٰ تخلیقی تجربس یُس پر ڈیس دلکش منظر و بتلان چھ، سہ چھ معنے پور مشرقي
شعری جمالیات کس پوت منظرس مژ رکشیر ہندس تہذبی تھے عقیدتی منظرنا مس ہم مراز تھے ہم نوا۔
پرستانس مژ بیندر اڑان دربارتے دربارس مژ رساز و سرو ڈج محفل تھے ساز و سرو دس یُس سوز و گد ازو زان چھ
تھے گرزان چھ تھے مژ چھ منصور ان الحق گز ک صدائے باگشت ہنچھ رقص کران۔ پھ صورت حال و چھ تھے
ٹھیقنس نکھ و ا atan۔ یتھ مولا ناجلال اللہ یں روئی سند یتھ ہیو، تخلیقی اظہار گواہ چھ۔

ڑاں ٹکو چھ مختلف مگر گاش چھ گن

ڑاں ٹگس گند تھ مدے تھے راوکھ

تکیا ز تو پر چھ کشتک تھے تعدا دک باس و پدان

ٹر گند گاش مدے تھے تمہے دیں نیشہ سپد کھ آزاد

یوس چانس منس تھے پانس مژر بستھ چھے

آ تھر پوت منظرس مژ بو زی و امی بائگ بیا کھ شعر

گو و شعور فنا و بندان گنے ہیو ند مسلمانو

ان پرسنہ منع چھا گد رن ٹھا پی روزانو

یا

چھنے عارف نیند ر عاش آرام نوش کرانو

دل کعبہ ڈیکھ سند ر بانگر چھی گرتھ یکسانو

خوبصورت لسانی تھے تخلیقی اظہارس مژ باونہ آمت امہ بائگ پھ معنے پور شعرتہ بو زی تو۔

پھ شمع چھ لاطع رائے راتس چھے پر زلانو

شب دزا اوآ و صبا گاش گاش نش مند چھانو

شاید چھ کا شرہن صوفی شاعر مقالبہ احمد بٹاً ری عوامی مجلسن مژز زیادے پہن گپونہ
 بوزنہ پوان۔ یہمیگ بینا دی وجہ آہندن اکثر باتن ہنڑ لکھ لے تے لکھ لجھ چھ۔ بڈس شاعر ہنڑ بڈ
 خصوصیت چھنے لی ز سبجد مجلسن مژز چھ فلسفس زوانان تے عوامی مجلسن چھ عام بوزن والین من رنناوان
 تے تن ولساوان۔ زمان و مکان کو سرحد مشرأ و تھگڑھ پر تھگ پلے کس پرن والس قاری سنید با پتھ شاعر
 لگھار آسُن تے سوے چھے ہنڑ خصوصیت، انفرادیت تے عظمت۔ احمد بٹاً ری چھ امی قبیلک اکھ سبجد تے
 ہوزمند سخنور یہنڑ شاعری ہند سوز پرن والس پانس ستر ڈھنڈھ نوان چھ۔

مجود اآل مہر تری یے شوبہ ڈنیے چھکھ
 زلف چاند گیم نالک گردنیے شوبہ ڈنیے چھکھ

*

موئ مشکین روے چھس چھوتیے

میون موٽ یے سالس دراؤ

شاعری چھنے گدرن حال تے گدرن چھنے ڈھایپ روزان، یس پر ڈھیر تھ، دیوار ڈھنڈھ تے سرحدو
 پر تھ بڈھنہ کر کبھ دوان چھ۔

معشوقہ سوگوم تعشوقة چانے

لیں بیلہ بنہ تے سے تیلہ زانے

*

ان پرسنے منع چھا گدرن ڈھایپ روزانو

كتابيات

۱۔ ساقی موئی لال، کاشھ صوفی شاعری (جلد ۲، ۲) کلچرل اکیڈمی سرینگر

- ۲- آزاد عبدالاحد، کشمیری زبان اور شاعری (جلد ۱، ۲، ۳)، پچرل اکیڈمی سرینگر، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹
- ۳- جان محفوظہ، کلیات وہاب کھار، مہک پرنٹنگ پر لیس سرینگر